

**तीर्थक्षेत्रांची निवड करणे आणि तीर्थक्षेत्र
विकास योजनांचे मंजूर करणे
बाबतचे नियम ठरविणेबाबत**

महाराष्ट्र शासन

नगर विकास विभाग,

शासन निर्णय क्रमांक : तिर्नि-२००२/५६८/प्र.क्र.८९/२००२/नवि-१८

मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२.

दिनांक : २४ ऑगस्ट, २००४

**बाबत : शासन निर्णय, नगर विकास विभाग क्र.संकीर्ण-२०१७/२०५५/
नवि-१८, दिनांक २५/८/१९९७.**

प्रस्तावना :

राज्यातील अनेक तीर्थक्षेत्रांच्या / क्षेत्रांच्या ठिकाणी भेट देणाऱ्या यात्रेकरूंची संख्या फार मोठ्या प्रमाणात असते. ज्याच तीर्थक्षेत्रांच्या ठिकाणी वर्षाभराने काही ठराविक काळावधीमध्ये मोठ्या संख्येने यात्रेकरू भेट देतात. अशी तीर्थक्षेत्रां / काळावधी व त्या ठिकाणी स्थानिक नागरी संस्थांच्या क्षेत्रात आहेत त्यांना अशा मोठ्या संख्येने येणाऱ्या यात्रेकरूंना पुरेका प्रमाणात मुलभूत नागरी सुविधा उपलब्ध करणे साकत संपत्तीच्या मर्यादेतून अडकविले जावे व पुरविले जावे याबाबत गैरसोप सोसावी लागते. या परिस्थितीचा विचार करून अशा तीर्थक्षेत्रांच्या ठिकाणी येणाऱ्या यात्रेकरूंना आकर्षक मुलभूत सोयी पुरविल्यासाठी व त्यानुषंगाने आवश्यक विकासकांची कामे नागरी स्थानिक संस्थांच्या वतीनं येणाऱ्या तीर्थक्षेत्रांच्या बाबतीत शासनाने आदेशांमार्फत २१ योजने मंजूर केलेल्या आहेत. ग्रामीण क्षेत्रांमध्ये येणाऱ्या तीर्थक्षेत्रांच्या मंजुरीबाबतचे प्रस्ताव ग्राम विकास विभागाकडून हातळले जातात.

तीर्थक्षेत्र व परिसर आणि पर्वत क्षेत्रांच्या विकासाबाबत विमान निकाय संदर्भाधीन शासन निर्णय दिनांक २५/८/९७ अन्वये मंजूर करण्यात आले होते. तथापि, तीर्थक्षेत्र विकास योजनेच्या संदर्भात सविस्तर निकाय शासनाचे धोरण यणून घोषित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :

राज्यातील नागरी / ग्रामीण क्षेत्रातील तीर्थक्षेत्रांची निवड करणे आणि तीर्थक्षेत्र विकास योजनांचे मंजूर करणे तसेच तसेच तीर्थक्षेत्रांची निवड करणे यासाठी खालीलप्रमाणे निकाय नोंद मंजूर करण्यास शासनाची मान्यता देण्यात येत आहे :-

- १) राज्यातील अतिशय लहानसे प्रसिद्ध असे देवस्थान आहेत, त्या ठिकाणी वर्षाभर किमान एक व त्यापेक्षा जास्त वेळा भक्तां पारणे व सध्या यात्रेसाठी त्या ठिकाणी संख्येने अधिक उपस्थित असले पाहिजेत.

- २) ग्रामदेवता सारख्या देवस्थानांचा, राष्ट्रीय किंवा ऐतिहासिक स्मारकांचा / समावेश्यळांचा या योजनेत समावेश करता येणार नाही.
- ३) तीर्थक्षेत्रांचे / देवस्थानांची निव्वळ करताना संबंधीत जिल्हाधिकारी यांनी विभागीय आयुक्तांच्यामार्फत तीर्थक्षेत्रांचे "अ", "ब" व "क" असे तीन श्रेणीमध्ये वर्गीकरण करावे व त्यांपैकी एक श्रेणीमध्ये संबंधीत क्षेत्रावळ्याचा / देवस्थानाचा समावेश करून अभिप्रायासह प्रस्ताव शासनाकडे निव्वळ समितीच्या मान्यतेसाठी सादर करावा.

अ) "अ" श्रेणी तीर्थक्षेत्रे म्हणजे राष्ट्रीय व भारतीय कितीची ठिकाणे वेंड शासन/ परराष्ट्रमार्फत मिळविल्या अर्थसहाय्याने विकसित करण्यात येणारी ठिकाणे.

ब) "ब" श्रेणी तीर्थक्षेत्रे म्हणजे राज्यस्तरावरील म्हत्वाची ठिकाणे राज्याच्या अर्थसंकल्पीत साधन संपत्ती मधून विकसित करण्यात येणारी स्थळे वामध्ये शासनाने राज्यस्तरावर व वैधानिक विकास मंडळाकडून तरतुद करून विकसित करावयाची ठिकाणे.

क) "क" श्रेणी तीर्थक्षेत्रे म्हणजे जिल्हास्तरावर स्थानिक महत्त्व असलेली ठिकाणे जिल्हा नियोजन व विकास मंडळाने उपलब्ध केलेल्या तरतुदीमधून विकसित करण्यात येणारी ठिकाणे.

४) "ब" श्रेणीतील स्थळांच्या बाबतीत तीर्थक्षेत्रांच्या आराखड्याच्या एकूण कक्षाच्या ५० टक्के रकम शासनाने, २५ टक्के रकम संबंधीत स्थानिक नागरी संस्थेने व २५ टक्के रकम संबंधीत मंदिराच्या ट्रस्टने खर्च करणे आवश्यक राहिल. तसेच "क" श्रेणीतील क्षेत्रावळ्या हेच प्रमाण ५५ : १२.५ : १२.५% असे राहिल. असे असेल तरच प्रस्तावावर विचार करता येईल. सदरची अट श्रमोद्योग क्षेत्रातील तीर्थक्षेत्रांसाठी लागू असणार नाही.

५) राज्यातील पंचायत समिती, नगरपालिका/ ग्रामपंचायत अधिकार क्षेत्रातील तीर्थक्षेत्रांचा प्रस्ताव सादर करताना क्षेत्रावळ्या घेईल प्रमाण लक्षात घेणे असलेल्या वेगवेगळी याची माहिती जिल्हाधिकार्यांनी प्रस्तावात समाविष्ट करणे आवश्यक आहे.

६) तीर्थक्षेत्र विकाससंगत जी. कायमस्वरूपी मालमत्ता उभी होणार आहे. त्या कार्यवाही बगैरे यांची देखभाल दुरुस्ती करण्याची जबाबदारी/ जिल्हा परिकर/ नगरपालिका/ मंदिराचे ट्रस्ट यांनी करणे आवश्यक आहे व त्यांच्याकडून उठावदार लेखी इमीण्ड अटीवरच प्रस्ताव देऊन करावा. देखभाल दुरुस्तीसाठी शासनाकडून कुठल्याही निधी देऊ येणार नसल्याने देखभाल दुरुस्ती संबंधीत स्थानिक नागरी संस्थेने किंवा संबंधीत मंदिराच्या ट्रस्टने करणे आवश्यक राहिल तसा उठाव संबंधीत यंत्रणेबरोबर करण्यात यावा. तीर्थक्षेत्रांची कामे ही कस्तुरी शासकीय जमिनीवरून आताही. त्यात भूसंपादनाची काय नसावी. मंदिराच्या आधीतील कामे संबंधीत ट्रस्टने करावीत.

७) तीर्थक्षेत्र विकाससंगत निर्धारित संपूर्ण महाराष्ट्राचा विकास करणे अभिप्रेत नाही. नागरी सुविधा पुरविले ही संबंधीत स्थानिक नागरी संस्थेची जबाबदारी असल्याने विकास कामासाठी स्थानिक नागरी संस्था, मंदिर ट्रस्ट, स्थानिक विकास कार्यसमूह, वैधानिक विकास मंडळ

इत्यादी स्वातंत्र्यधून निधी उपलब्ध करणेबाबत गिलहारीकान्यांनी विचार करणे आवश्यक आहे.

- ८) तीर्थक्षेत्र विकासखाद्या वार्षिक नियोजन भाराखंड तयार करताना चालू असलेली कामे ८०% पूर्ण झाल्याशिवाय कोणत्याही नेवीन तीर्थक्षेत्राचे काम प्रस्तावित करू नये.
- ९) संबंधित स्थळांचा तीर्थक्षेत्र विकास कोणतेही कार्यक्रमातील कामांच्या देखभाल व दुरुस्तीचा खर्च विभागात घेऊन तेथे येणाऱ्या याधिकाऱ्यांनी युजर चार्जस/ सेवा शुल्क लागू करून त्यातून मिळणाऱ्या निधीचा वापर संबंधित स्थानिक नागरी संस्थेने (ग्रहानगरपालिका/ नगरपालिका/ ग्रामपंचायत) याधिकाऱ्यांनी मूलभूत नागरी सुविधा पुरविण्यासाठी करावा.
- १०) संबंधित तीर्थक्षेत्राच्या ठिकाणी कोणती कामे घ्यावीत याबाबतचे शासनाचे दि.२५/८/९७ चे आदेशातील धोरण वाच्य राहिल. (सुलभ संदर्भासाठी सदर शासन निर्णयातील संबंधित बाबी काही नमूद करण्यात येत आहे.)

- १) निष्ठाच्या पाण्याची योजना संबंधित विभागाच्या नियमावलीन वोजनाच्या नियमावलीत करण्यात यावी.
- २) जलनिःसरण किंवा गटारांची योजना संबंधित विभागाच्या नियमावलीन वोजनातल्या करण्यात यावी. परंतु त्याची अंमलबजावणी करण्यात यावी.
- ३) जीवर किंवा तीर्थक्षेत्राचे व्यवस्थापन हे एकाच दुरुस्तीपट्टा हीत असल्यास त्याच्या जागेवर खंदिरात किंवा तीर्थक्षेत्रात शासनाच्या निधीतून करावयाचा खर्च शासनाच्या विनिर्दिष्ट मान्यतेशिवाय करू नये.
- ४) धर्मस्थळां सासणीव जागेवर प्रस्तावित असल्यास ती प्रत्येकीव वसावी एकाही संस्था त्याचे व्यवस्थापन करण्यास तयार असेल त्यासाठी विचार करावा.
- ५) तीर्थक्षेत्र व पर्यटन क्षेत्राचा विकास करताना त्या ठिकाणी बाजूनाच्या पाकिनासाठी पुरेसा जागा आणि कोटो वग या सोदी असल्यास.
- ६) सुलभ सोबातयाच्या वतीवर स्वच्छतागुरूनी व्यवस्था करण्यात यावी.
- ७) गावातील एस.टी. स्थानक किंवा रेल्वे स्थानकापासून तीर्थक्षेत्राकडे जाणाऱ्या रस्त्याचा विकास करण्यात यावा.
- ८) वरील क्रमांक (१) व (२) येथील नियमांच्या निमित्ताने वसत नसतील तर त्यासाठी परिस्थितीनुसार संबंधित नियम शिथिल करण्यात यावेत.

०९.

राज्यातील विविध तीर्थक्षेत्रांच्या विकासबाबत प्राप्त होणाऱ्या प्रस्तावांची संबंधित जिल्हाधिकारी व विभागीय अधिकारी यांनी निष्ठाप्रमाणे जावनी करानी आणि स्थानुसार प्रस्तावातील कामाबाबत शिफारस करावी. शासन सतरावर येतील प्रस्तावाची जावनी सदर निष्ठाप्रमाणे करण्यात यावी.

०३. हा राजसन निर्णय ग्राम विकास व जनसंचारण विभाग, नियोजन विभाग व वित्त विभागाच्या अर्जा संदर्भ क्रमांक १५२/अव-३ दिनांक २५.०२.२००४ अन्वये प्राप्त सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

बहाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने,

Chakrabarti

(क. व. मान)

उप सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, महाराष्ट्र, मुंबई
 मा. उपमुख्यमंत्री (आंतर विभाग) यांचे खाजगी सचिव, महाराष्ट्र, मुंबई
 प्रधान सचिव, (अर्थ), निरा विभाग महाराष्ट्र, मुंबई
 प्रधान सचिव, ग्रामविकास व जनसंचारण विभाग, महाराष्ट्र, मुंबई (१० प्रतीसह)
 सचिव, ग्रह विभाग (पर्यटन), महाराष्ट्र, मुंबई
 प्रधान सचिव, पणजीपुरवठा व स्वच्छता विभाग, महाराष्ट्र, मुंबई
 सचिव, आर्यभट्टा शास्त्रालय विभाग, महाराष्ट्र, मुंबई
 व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ, मुंबई
 संचालक, नागरिकता व मुद्राधिकार विभाग, पुणे
 आयुक्त व संचालक, नागरिकता महामंडळ, मुंबई, मुंबई (१० प्रतीसह)
 सर्व विभागीय आयुक्त,
 सर्व आयुक्त, स्थानांतरण विभाग
 सर्व जिल्हाधिकारी
 सर्व मुख्याधिकारी नगरपालिका
 सर्व सहसचिव/उपसचिव/अवर सचिव/काळ अधिकारी, नगर विकास विभाग
 निवडनसती (सवि-२८)